

**RUHIY HOLAT TASVIRIDA PSIXOFIOLOGIK VOSITALARNING BADIY
TALQINI**

Abdurahimova Manzura Shokirjon qizi

Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti o'qituvchisi

Abdurahimova772@gmail.com. 998905602128

Ashurova Oyshaxon Inom qizi

Davolash ishi, 1-kurs 4124 guruh talabasi

Annotatsiya: Maqolada psixofiziologik holat masalasi yozuvchi Qo'chqor Norqobil qissalari misolida tadqiq etilgan.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос психофизиологических состояний на основе теорий литературоведов.

Abstract: The article examines the issue of psychophysiological conditions based on the theories of literary scholars.

Kalit so'zlar: psixologiya, psixofiziologiya, jest, mimika, gallyutsinatsiya, obraz, ruhiyat.

Ключевые слова: психология, психофизиология, жест, мимика, галлюцинация, образ, психика.

Keywords: psychology, psychophysiology, gesture, facial expressions, hallucinations, image, psyche

Badiiy nutqda qahramon holatini ko'rsatish uchun, odatda, fe'l turkumiga oid so'zlar ko'proq ishlatiladi. Bunda personajning jesti yoki mimikasini ifodalash maqsadida inson organizmi a'zolarining birortasi "ishga solinadi". Bu muallif izohi orqali aks ettirilayotgan qahramonning ichki holatini hamda kechinmalarini kengroq qamrab olishga yordam beradi. Shunisi ham muhimki, diologlardan oldin, orada yoki keyin kelgan jest va mimikalar so'zlovchining ayni chog'dagi psixofiziologik holatini aniq va ko'rimli ifodalashga xizmat qiladi. Keyingi yillarda o'zbek adabiyotida diolog tasirchanligini oshiradigan jest va mimikalarning inson xatti-harakatlari, ayniqsa, uning ruhiy holatini ochishdagi xizmat doirasi kengayib borayotganligi ko'zga tashlanmoqda. O'zbek adiblari ham Tolstoy qayd etganidek, "Jest nutqning asosi" ekanligini amalda isbotlashga erishmoqdalar. Yozuvchilarimiz inson ruhiyatini aniqroq, chuqurroq ochish uchun jestdan kalit sifatida unumli foydalanayotganligini ko'rish mumkin.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani "Kiroyi kuyoving shundog' bo'lsa" bobida shunday jumlar uchraydi:

Qutidor mehmonlarni jo'natib, yotish uchun chechinar ekan, Oftob oyim so'radi:

-Chiroyli yigit, aqlli yigit, deb maxtay-maxtay To'ybekaning ichagi uzildi, u kim edi?

-Mehmonimiz o'sha edi, - dedi qutidor, toshkentlik Yusufbek hoji otlig' yaqin oshnamning o'g'li.

-To'ybekaning maxtag'anicha bormi, o'zi.

-Bor, dedi qutidor va g'italandi¹, xudo kishiga o'g'il bersa shundayin bersin-da."

Asardagi birgina shu "g'italandi" so'zi orqali berilgan psixofiziologik holatdan biz Mirzakarim Qutidorning xarakterida turmush o'rtog'i Oftoboyimga bo'lgan samimiy

¹ G'italanmoq-jonlanmoq. AQodiriy O'tkan kunlar asari- Toshkent 2019,36-bet

munosabatni hamda uning savoliga javob berishda yolg'iz qizi Kumushbibini baxtini ko'proq o'ylab, xursand bo'lib "Kiroyi kuyoving shundog' bo'lsa" deya shodlanishi qahramon xarakteridagi psixologik holatni ko'ramiz. Yuqoridagi dialog orqali qahramon psixologiyasi va ruhiy holatini ochib berishga xizmat qilgan kalit ham Qutidor tomonidan ishlatilgan tana harakatidir. Mumtoz yozuvchilarimiz ijodi ta'sirida shakllangan, ularning asarlarini o'qib adabiyotga kirib kelgan zamonaviy adiblarimiz ijodida ham psixofiziologik holatlar orqali qahramon ruhiyatini ochib berish usulidan samarali foydalanish ko'zga tashlanadi. Jumladan, Nabi Jaloliddin o'z personajlarining xatti-harakati, so'zlashishi, psixologiyasi orqali ularning hayotga munosabati, xarakteri, intilishi, yashash tarzi va milliy mafkurasini namoyish etadi, qahramonlarning ichki olamini yoritishda cheklov qo'ymaydi. Balki asardagi syujet uchun, personaj xarakterini yoritish uchun zarur darajadagi ruhiy olam ochib beriladi. Buni biz "Majnun" qissasi qahramoni Servisboyning (asl ismi Shunqorbek) holatidan ham kuzatishimiz mumkin:

– Mashki skalad, Servisboy, – dedi do'konchi qing'ir-qiyshiq taxtalardan qilingan beo'xshov eshikni g'iyqillatib ochib, ichkari kirarkan. – Anovi lash-lushlarni bir tomonga taxlab, tagini tozalab berasiz. Xizmat haqi naqd uch ming.

Servisboy hech narsa demadi. Parishon ko'zlarini g'alati pirlpiratib qo'ydi-da, ishga kirishdi². Ko'zlarini pirlpiratib qo'yishi ham psixofiziologik holatni yuzaga chiqargan bo'lib, do'kon egasiga hech nima demay ko'zlarini pirlpiratib qo'yib, ishga kirishishi uning xarakteridagi bosiqlik, o'z ishiga mas'uliyat yuqori ekanidan tashqari hayotda o'z baxtiga va omadiga yetishmay, nohaqliklarga ko'nib yashayotgan inson qiyofasini gavdalanitirib beradi. Birgina shu qissa orqali asar qahramonlarini vaqt o'tib, inson boshiga tushgan turli sinovlar ta'siriga tushgan inson o'zini muhit girdobiga tashlab qo'yishi, natijada o'z g'alalar tomonidan unga qilinayotgan yoqimsiz munosabatga ham qo'l siltab qoya qolish darajasiga yetib qolishi mumkinligi ko'rsak bo'ladi. Servisboy yoshligida kuchli, mard yigit bo'lganini, hatto, o'zidan yoshi katta yigitlarga ham o'zining kuchli g'ururi orqali bu borada bemalol bas kela olishini (to'ydagi poyandoz tortish sahnasi orqali) ko'rganmiz.

Shuningdek, yozuvchining mazkur asarida yoritilgan yigit va qiz tasvirlarida ham yozuvchi psixofiziologik holatdan samarali foydalangan. Bunday qizning harakatlaridan undagi yigitga bo'lgan samimiy muhabbat, erkanlash, uning sevgisiga qalban ishonsa-da kelajak taqdirida uni nimalar kutayotganidan bexabar ekanini bilib olish mumkin. Boychechak bu harakati orqali yigitga "abadiy baxtli bo'lamizmi?" degan savolni qo'yadi va oxir-oqibatda bu savolning javobi kutilmagan voqealar bilan hayot unga javob qaytargandek bo'ladi.

– Aldamaysan-a, Boychechak?! – dedi barmoqlari orasidagi chechakka boqib.
– Bu-chi, bu? – deya ko'rsatkich barmog'i ila yigitning yelkasiga nuqidi qiz. – Aldamaydimi?
– Yo'q, hech qachon! – Yigit uning bilagidan tutmoqchi bo'ldi.

Ushbu holatda ham barmog'i ila yigitning yelkasiga nuqishidan "bu o'zingiz-chi" degan jumlaning mana shunday tasvir orqali namoyon qilinishini ko'rsak bo'ladi. Boychechak va Servisboy hamma oshiqlar kabi bir-biriga ko'ngil qo'yib ahd-u paymon qildi-yu, lekin ularning sevgisi baxt bilan yakun topmadi. Bu ikki oshiqning suhbatlari jarayonidagi xatti-harakatlar orqali bir-biriga bergan va'dalari, taqdirning ularga bergan sinovi jarayonida yakun topdi.

Badiiy asarda qahramonlar ruhiyati o'zaro muloqot-dialoglar vositasida yaqqolroq tasvir etiladi bunda diolog asosiy omil bo'lib, ikki taraf ham bir-biriga aytadigan so'zlari vositasida o'zligi, (ruhiy holati kayfiyati, xarakteri) oshkor etib boriladi. Qahramonlar o'zaro munosabatida psixofiziologik tasvir vositasi uchraydi bu kabi vositalarga yuz ifodasi, mimika, ohang, pauza, poza (holat), ko'z yosh, kulgi, sukut va boshqalar kiradi. Bu vositalar muloqot

²Jaloliddin N "Majnun" qissasi 2-3-bet

jarayonini kuchaytiradi ba'zan so'zning o'rnini bosadi. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, 80% axborot imo-ishoralar, mimika va pantomimka yordamida ifodalanadi. Masalan, rost so'layotgan kishi ochiq kaftlarini ko'rsatishdan qo'rqmaydi aksincha, yolg'onchi ularni berkitishga harakat qiladi. Suhbatdoshdan o'zini yuqori tutish belgilaridan biri butun kaft cho'ntakda bo'lib bosh barmoqning tashqariga chiqarib qo'yilganligidir. Shubhalanuvchanlikni odatda og'izni qo'l bilan himoyalash, burunga tegib qo'yish, qovoqlarni silab qo'yish, quloq ortini yoki bo'yinni qashlab qo'yish bildirib qo'yadi. Dahanni silab-silab qo'yish qaror qabul qilishga qiynalishni ko'rsatadi. Asabiylik holati kishining biror narsaga – bilakuzugi, soati va shu kabilarga hech qanday maqsadsiz qayta-qayta tegib turishi ostiga yashiriladi³.

Ong oqimi adabiyot haqida tadqiqot olib borgan T. Jo'rayev yozadi: "80-90 – yillar nasrining yangi qirralari shunda ko'rinadiki, obektiv olam, voqea va hodisalar, tashqi tasvir, qahramon , xatti-harakatlari, uni o'rab turgan muhit va sharoit, zamon va makon endi to'g'ridan-to'g'ri badiiy to'qimaga aylantirilmay, balki ularni inson tasvvuri, shuuriga ta'siri, qahramonning unga ongli munosabati, ya'ni aks ta'sir sifatida ta'sirga-ta'sir tarzida badiiyatga aylantirildi. Alhol, badiiy qahramon muallif yaratgan xarakter emas, balki o'zini o'zi ixtiro qilgan (shartli asosda, albatta), o'z tasavvurlari, ong oqimi asosida vujud topgan personajga aylandi. Endi kitobxon qahramon bilan emas, balki uning "tafakkuri" bilan muloqotga kirishadigan, uning tafakkur jarayoni bilan bahslashadigan bo'ldi"⁴.

Barchaga ayonki, mimika va til orqali ifodalanmaydigan boshqa holatlar shaxsning ontogenez jarayonida o'zlashtiriladigan noverbal xatti-harakatlari sifatida visual (ko'z bilan ko'rsa bo'ladigan) harakatlardan ko'ra ko'proq ahamiyatga ega tizimlardan hisoblanadi. Inson mimikasi, gavda holati, ma'nodor ishoralari to'plami hamda xislari ifodalashdagi tug'ma belgilari kabi asosiy mimic kartinalarning baynalminal harakterga ega ekanligi noverbal tilning nutqiy faoliyatdan ustivorligini ta'minlaydi. Insonda dabdurustdan amalga oshadigan noverbal o'zini tutish madaniy, muayyan guruhga doir, situativ uyg'unlikka asoslanadigan va avvaldan o'rgatilmasa bo'lmaydigan ramziy mimika, imo-ishora, alfoz (poza) va talaffuzlar bilan paydar-pay to'lishib boradi. Noverbal o'zini tutishning mazmuni, shakli, tarkibi va ahamiyatli jihatlari ko'asrlik muomala amaliyoti bilan harakterlanadi.

Xulosa qilib aytganda qahramonlar ruhiy olamini har bir yozuvchi va ijodkor o'z iqtidoridan kelib chiqib tasvirlaydi. Psixologizm – ijtimoiy munosabatlarni va strukturalarni psixologik ma'lumotlar, inson psixikasi xususiyatlari, odamlarning bevosita o'zaro harakatlarini tahlil qilish asosida tushuntiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. M. Maqsudova. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, Turon-Iqbol, 2006.-B. 35-36
2. Jo'rayev T. Ong oqimi va tasviriylilik – T: Fan, 1994. –B. 3
3. Jo'rayev T. Ong oqimi va tasviriylilik – T: Fan, 1994. –B. 3
4. A.Qodiriy O'tkan kunlar asari- Toshkent 2019,36-bet
5. Jaloliddin. N "Majnun" qissasi 2-3-bet

³ M. Maqsudova. Muloqot psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, Turon-Iqbol, 2006.-B. 35-36

⁴ Jo'rayev T. Ong oqimi va tasviriylilik – T: Fan, 1994. –B. 3.